

УДК 349.3

<https://doi.org/10.34142/23121661.2020.31.12>orcid.org/0000-0001-9335-5270

© Цуварев О.Ф., 2020

О.Ф. Цуварев**ПРАВО ЛЮДИНИ НА ГІДНЕ ЖИТТЯ ЯК
НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОЇ
ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ****O. Tsuvarev****THE HUMAN RIGHT TO A DIGNIFIED
LIFE AS AN INTEGRAL PART
OF THE SOCIAL POLICY OF THE STATE**

Анотація. У статті розкривається зміст поняття «гідне життя», виявляється суть права людини на гідне життя, характеризується його правова природа, аналізується роль держави в забезпеченні гідного життя людини, виводиться інтегруюча концепція забезпечення права людини на гідне життя.

Ключові слова: право людини, гідність, гідне життя, якість життя, рівень життя, особистість, громадянське суспільство, соціальна політика, соціальна держава, розвиток.

Аннотация. В статье раскрывается содержание понятия «достойная жизнь», определяется сущность права человека на достойную жизнь, характеризуется его правовая природа, анализируется роль государства в обеспечении достойной жизни человека, выводится интегрирующая концепция обеспечения права человека на достойную жизнь.

Ключевые слова: права человека, достоинство, достойная жизнь, качество жизни, уровень жизни, личность, гражданское общество, социальная политика, социальное государство, развитие.

Abstract. The article discloses the meaning «a decent life», reveals the essence of the human right a dignified life, characterized by its legal nature, examines the role of government in ensuring a decent life, and shows the integrated concept of human right to a dignified life.

Key words: human rights, dignity, decent life, quality of life, standard of living, personality, civil society, social politics, social state, development.

Після доленосних подій на майдані, які отримали назву у світі «революція гідності», де український народ у черговий раз продемонстрував, що поняття справедливості, честі та гідності для нього є життєво важливими, усе частіше порушується питання про право людини на гідне життя та про функції держави в реалізації через провадження соціальної політики цього права. Незважаючи на потребу в реальній реалізації цього права, цілісного поняття «гідне життя» досі немає, що призводить до суперечностей як у теорії, так і в правозастосовчій діяльності. У літературі поняття «гідне життя» часто

ототожнюється з термінами «гідний рівень життя», «достатня якість життя», «достатній рівень життя» та ін. На наш погляд, таке ототожнення, з точки зору реального поняття «гідне життя», є неповним і навіть помилковим.

Переважно гідне життя людини пов'язують із високим рівнем життя та його якістю. Так, наприклад, С. Липатов вважає, що «під гідним життям розуміють насамперед матеріальне забезпечення на рівнях стандартів сучасного суспільства». Гідне життя, на думку вченого, «це можливість володіти та користуватися благами сучасної цивілізації, тобто мати належні житлові умови та медичне обслуговування, сучасну техніку, засоби пересування, якісне харчування, можливість користуватися послугами в різних сферах, користуватися культурними цінностями та інше» [1, с. 70].

Без жодних сумнівів, для повноцінного життя людині необхідно мати достаток, без якого вона не зможе існувати. Однак не варто підміняти гідне життя людини високим рівнем її існування. До такого висновку можна дійти, проаналізувавши Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, у якому міститься положення, «що достатнє харчування, одяг, житло становлять достатній життєвий рівень людини» [2], а не «гідне життя». Дуже важливо зазначити, що достатній життєвий рівень не завжди є гідним життям, і навпаки. Наприклад, людина, яка не поступається суспільними моральними нормами, усвідомлює власну гідність та поважає гідність інших людей, але водночас не має змоги забезпечити своє існування, не має гідного життєвого рівня, відповідно й гідного життя в розумінні цього поняття. І навпаки, людина, яка має достаток у грошовому вимірюванні, але веде кримінальний або аморальний спосіб життя, поступається життєвими ідеалами, не має жодного морального права вважати своє життя гідним.

«Загальний механізм забезпечення права громадян України на достатній життєвий рівень, передбачений ст. 48 Конституції України, є дуже складним і містить цілу низку різноманітних складових: економічну, політичну, соціальну, правову, духовну, культурну, психологічну тощо. Механізм забезпечення права громадян України на достатній життєвий рівень можна визначити як сукупність взаємопов'язаних між собою дій економічного, політичного, соціального, правового, культурного характеру з боку держави, спрямованих на реалізацію соціальної політики. Правовий механізм забезпечення права громадян України на достатній життєвий рівень – це сукупність нормативно-правового та інституційного блоків, взаємний вплив та взаємодія яких дозволяє особі за умов певної власної активності та наполегливості досягти та постійно підтримувати достатній життєвий рівень» [3, с. 121].

Отже, правовий механізм забезпечення права громадян України на достатній життєвий рівень – це система правових норм, які встановлюють правові основи та порядок досягнення всіма верствами населення та його окремими категоріями достатнього життєвого рівня та сукупність державних і недержавних інституцій, на які покладається створення належних умов для досягнення населенням достатнього життєвого рівня, забезпечення такого рівня для

непрацездатних та унеможливлення зниження життєвого рівня громадян нижче ніж достатній, а також здійснення постійного та систематичного контролю за досягнутим життєвим рівнем різних категорій осіб.

Право людини на гідне життя неможливо зводити лише до кількісних характеристик, потрібно дуже велику увагу приділяти саме якісним характеристикам.

Категорія «якість життя» є складним та багатоплановим поняттям, як і саме життя. «Якість життя – це інтегроване поняття, що містить багато різноманітних та часто неможливих для кількісної оцінки факторів. Це поняття охоплює сукупність усіх форм людської діяльності та висвітлює собою синтез матеріального та духовного життя, розвитку людини» [4, с. 28].

Термін «якість життя» в науковій літературі розглядається з трьох позицій. З першої позиції, «якість життя і рівень життя пов'язані й перебувають у тісному взаємозв'язку один з одним і є майже синонімами. Під рівнем життя розуміють забезпеченість населення необхідними матеріальними благами та послугами, досягнутий рівень їхнього споживання й ступінь задоволення розумних (раціональних) потреб» [5, с. 11].

Під якістю життя, з другої позиції, розуміється задоволеність населення своїм життям з урахуванням різних потреб та інтересів. «Це поняття охоплює характеристики та індикатори рівня життя як економічної категорії, умови праці та відпочинку, житлові умови, соціальну забезпеченість та гарантії, охорону правопорядку й дотримання прав особистості, природно-кліматичні умови, показники збереження навколишнього середовища, наявність вільного часу й можливості добре його використовувати, нарешті, суб'єктивні відчуття спокою, комфортності та стабільності. Це досить широке тлумачення якості життя» [6, с. 35].

Третя позиція термін «якість життя» тлумачить досить вузько, у словосполученні «рівень і якість життя населення» він охоплює перелічені чинники без, власне, рівня життя в його економічному розумінні.

Низка характеристик і показників, таких як «соціальна забезпеченість», «умови праці і відпочинку», «розвиток соціальної інфраструктури сфери послуг» та ін., що займають проміжне положення, можуть розглядатися залежно від цілей дослідження: і як показники рівня, і як характеристики якості життя.

«Якість життя є оцінкою ступеня задоволення матеріальних і духовних потреб людей, оцінкою певного набору умов та характеристик життя людини, а також ступінь задоволеності людиною тими умовами та характеристиками життя.

До показників якості життя належать:

1) здоров'я людини. Його стан характеризується такими показниками: тривалість життя, рівень смертності, тривалість і тяжкість захворювань, фізичні й розумові здібності людей, їхнє самопочуття;

2) харчування – регулярність харчування, його склад, збалансованість, цінність (у калоріях, грамах, кількості вітамінів, білків), смакові якості, свіжість і якість продуктів;

3) освіта та культура – тривалість і рівень навчання, ступінь набуття наукових знань, художній і моральний рівні літератури, доступність бібліотек, телебачення, музеїв та інших закладів культури. Оцінюється культурний рівень населення, зокрема видавництво книг, періодики, відвідування закладів культури тощо;

4) зайнятість і умови праці – умови й характер праці, її напруженість і ефективність, відповідність особистим нахилам і здібностям людей, свобода вибору професії, тривалість робочого часу, щорічних відпусток, зайнятість і безробіття, матеріальна та моральна оцінка праці, мікроклімат у колективі, задоволеність працею;

5) житлові умови – площа й облаштування житла, обстановка, зручність планування та благоустрій населеного пункту;

6) соціальне забезпечення – соціальна рівність, гарантії зайнятості, забезпечення старості, тимчасова непрацездатність, допомога сім'ям із дітьми та відповідні показники заробітних плат, пенсій тощо. Цей показник визначає дозвілля та сферу послуг, які надаються людині;

7) одяг – якість, можливість вибору, доступність, міцність і різноманітність одягу та взуття;

8) відпочинок і вільний час – його тривалість, можливість вибору свого відпочинку, доступність різних установ для відпочинку та спорту, туризму, екскурсій, подорожей, задоволення проведенням вільного часу й відпочинку;

9) права людини – можливості реалізації прав людини, забезпечення безпеки; захист від епідемій, катастроф, стресового напруження у зв'язку з військовими та національними зіткненнями, політичними конфліктами; об'єктивність, справедливість і гуманність правових органів, ступінь довіри з боку населення;

10) стан довкілля – береться до уваги низка показників, серед яких якість питної води, рівень забрудненості повітря, радіаційний фон, забрудненість ґрунтів, рівень сортування та переробки сміття тощо;

11) рівень безпеки – визначається кількість зареєстрованих злочинів, а також параметри сприйняття безпеки населенням;

12) якість сфери обслуговування» [4, с. 27, 28].

Отже, можна зробити **висновки**, що якість життя людини, з одного боку, є індивідуальним та суб'єктивним поняттям, що об'єднує у своїй суті найважливіші сфери життя людини, задоволення яких свідчить про позитивну якість життя, а незадоволення – про негативну якість життя, а з іншого боку, дає змогу зрозуміти важливість взаємозв'язку цього поняття з поняттям рівень життя, і відповідно важливість саме держави у проведенні ефективної політики задля покращення якості життя». Категорія якості життя є системою форм і засобів людського буття, це вимоги до загального благополуччя людини, що є значно ширшими, ніж матеріальне забезпечення» [7, с. 73].

Категорія «рівень» та «якість життя» в сукупності характеризують поняття «гідне життя» людини. Вони дають розуміння важливості матеріаль-

ного рівня життя людини поряд із різноманіттям її духовних якостей та реалізації її потенціалу. Гідне життя може називатися таким лише тоді, коли воно, з одного боку, є логічним наслідком наявних у суспільстві та індивідуальному розумінні уявлень про людську гідність, а з іншого, – є продуктом професійної реалізації особистості та рівня її життя.

У ХХІ ст., столітті гуманізації, значення людини, безумовно, зростає, розвиток суспільства визначається рівнем людських знань та вмінь. З точки зору цього розуміння, людина – творець своєї долі, має право на гідне життя, таке, у якому вона буде мати змогу гідно створювати та гідно споживати. Тобто дуже важливим є конкретно розвиток самої людини, рівня її знань, умінь та здібностей. «Сутність гідного життя полягає в можливості розвитку й самореалізації людини як особистості, усвідомленні та прийнятті наявних у суспільстві уявлень про гідність» [8, с. 2].

Отже, для того щоб зробити життя гідним, недостатньо мати лише високий життєвий рівень, потрібно також враховувати й критерії якості життя, професійної та культурної реалізації людини, розвитку культури гідності в державі.

«Ідея про людину як найвищу цінність, яка розвивається протягом досить тривалого часу, може реалізуватися лише в практичному утвердженні культури гідності. Життя особистості в культурі гідності означає, що засвоювана нею мораль гідної поведінки у відповідній системі морально-духовних цінностей стає змістовною основою, інтегральною цінністю. Тобто йдеться про особисту гідність людини як регулятора її поведінки, про життя за законом гідності. Гідність як надцінність, якщо людина їй рішуче віддана, є домінантною ознакою особистості. Рішуча відданість цінності гідності означає, що вона дає головні орієнтири напрямку життя для тих, хто її обрав. Особистість, для якої гідність є надцінністю, виносить судження щодо себе та інших людей, ситуацій, виходячи зі ступеня досягнення цього морально-духовного утворення. У такому статусі гідність доцільно тлумачити як показник вищої моральної самосвідомості, до якої мусить піднятися особистість» [9, с. 12].

Варто зважати на те, що світогляду, організованому на культурі гідності, властива конфліктність і внутрішнє напруження. Гідність як надцінність не лише оцінюється вище від інших цінностей – вона може в деяких випадках ставити під сумнів їхню суспільну або індивідуальну значущість, заперечувати інші цінності. Нова моральна траєкторія, траєкторія гідності, утверджується шляхом переоцінки наявних цінностей. Гідність у вищому духовному статусі постає як стандарт. Для володаря культури гідності змінюється весь спосіб бачення соціальних, історичних, культурних та інших процесів. Те, що, на думку інших, має найвищий престиж, може видаватися вузьким, позбавленим смаку, однобічним, неприйнятним. Відчуття гідності дає змогу відчувати себе піднесеними над сірістю бездумних звичаїв, неприйнятних позицій та поглядів, відчувати, що людина є важливою для суспільства.

«Людина гідності – раціональний діяч. Характеристика раціонального діяча невід’ємна від його вміння раціонального контролю, що означає постійну дію заради досягнення суспільно значущих цілей, водночас не впадаючи в залежність від результатів конкретних дій. Тому основним критерієм сформованості суб’єкта культури гідності має бути його психологічна готовність до вчинку.

Саме так має бути організоване життя людей в культурі гідності: бути працьовитими та раціональними в задоволенні власних потреб, реалізації цінностей і свого потенціалу та через особистісне вдосконалення, яке з цього випливає, допомагати задовольняти розумні потреби інших» [9, с. 14].

Важливість соціальної політики в реалізації права на гідне життя зрозуміла, але визначення ролі держави в цих процесах є дискусійним. У сучасних умовах сформувалися дві основні концепції про розуміння ролі держави в забезпеченні гідного життя людини: екзогенна (зовнішня) та ендогенна (внутрішня). Відповідно до екзогенної (зовнішньої) концепції, «державою є джерелом добробуту людини, а право людини на гідне життя – це право особистості на увагу держави стосовно того, щоб кожна людина мала життєвий рівень, достатній для підтримання здоров’я й добробуту її та її сім’ї» [10, с. 15]. Багато сучасних учених вважають, що «реалізація права людини на гідне життя залежить безпосередньо від ступеня реалізації її соціально-економічних прав, тобто від того, наскільки якісно проводиться державна політика в соціальній сфері» [11, с. 3].

Закріплюючи на конституційному рівні соціально-економічні права, держава дійсно реалізує частину своїх обов’язків у соціальній сфері, але у цьому випадку втрачається особиста відповідальність і зацікавленість людини в самореалізації та розвитку, що є невід’ємною частиною гідності. Екзогенна концепція пов’язана насамперед із діями та рішеннями держави, і не створює стимули для самостійних дій людини.

На виявлення творчої активності й потенціалу людини спрямована ендогенна (внутрішня) концепція, відповідно до якої людина, завдяки своїм здібностям і вмінням самостійно робить своє життя гідним. «Особистість забезпечує себе засобами для життя й діяльності. Тільки своїми діями та своєю працею людина може забезпечити себе гідним життям. Недоліком цієї концепції є те, що вона не враховує тих обставин, коли певні категорії населення з об’єктивних умов не можуть самостійно забезпечити свою реалізацію та розвиток, а відповідно і гідний рівень життя (люди похилого віку, недієздатні)» [12, с. 55, 56].

Тому, на мій погляд, найбільш доцільною та дієвою конструкцією реалізації державою соціальної політики в цій сфері буде поєднання двох наведених концепцій. Безумовно, держава не може залишатися поза реалізацією «гідного життя» людини, але головним її завданням повинно бути створення умов, за яких людина зможе реалізувати свій потенціал. Мета держави –

створити таку систему правових норм та інститутів, у межах яких людина буде здатна самостійно досягнути високого життєвого рівня та відчувати власну гідність. Державна політика має формувати людину-творця, а не людину-споживача. Юридичні норми та інститути повинні бути спрямовані на виявлення здібностей та підтримку їхніх реалізації. Нація в державі має бачити не джерело добробуту, а джерело надійних умов та гарантій, у межах яких особистість зможе самостійно реалізувати себе. Реалізуватися можна за умови достатнього матеріального забезпечення, отже, державі необхідно проводити якісну соціально-економічну політику, яка дозволить людині своєю працею досягти високого життєвого рівня в грошовому розумінні, самореалізуватися та відчувати власну гідність.

«Законодавче закріплення поняття «соціальна держава» означає зобов'язання турбуватися про всі верстви населення, особливо про соціально вразливі його групи. Людина, з цієї точки зору, повинна сприйматися як особистість, яка наділена почуттям власної гідності та можливістю вільного розвитку. Сутність соціальної політики виражається в стратегії і тактиці діяльності держави, спрямованої на задоволення матеріальних і духовних потреб членів суспільства» [13, с. 3].

Людина, як член суспільства, використовує належні їй політичні права, створює державу, яка за допомогою державних органів, офіційних норм та інститутів, реалізує соціальну політику, що є фундаментом для гідного життя людини. Саме в цьому вбачається потреба розвитку інституту громадянського суспільства, підвищення якості функціонування громадянського суспільства. Основою «соціальної держави» є розвинуте громадянське суспільство, сучасна соціальна інфраструктура. Конституція України закріплює право на достатній життєвий рівень. Тому стратегічно необхідно, щоб право на гідне життя набуло його істинного сенсу в суспільному розумінні, набуло конкретного закріплення в законодавстві України, стало орієнтиром у соціальній політиці держави. Дуже важливо, щоб у цьому випадку, з одного боку, дотримувався принцип соціальної справедливості, але, з іншого, – не страждала людська гідність.

Саме реалізація права на гідне життя має стати основною метою соціальної політики держави та загальної системи соціального захисту населення – одним із найважливіших принципів права соціального забезпечення.

Література

1. Липатов С.О. Конституционное право человека на достойную жизнь и достойное её завершение // Право и жизнь. Независимый правовой журнал. Москва, 2006. № 99. 70 с.;
2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16.12.1966. Офіційний вебсайт Верховної Ради України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_042;
3. Соціальні індикатори рівня життя населення: зб. статей / Держ. ком. стат. України. Київ: Держкомстат України, 2012. 121 с.;
4. Якість життя населення регіону: аналіз, прогнозування, соціальна політика: монографія / під ред. В.Г. Никифоренка / МОНМС України.

Одеський національний економічний університет. Одеса, 2012. 28 с.; **5.** Сейко Л.Ф. Государственное регулирование экономического роста и качества жизни населения: автореф. дисс. канд. экон. наук. Москва, 2008. 11 с.; **6.** Жеребин В.М. Индикаторы качества жизни населения // Вопросы статистики. 2012. № 3. 25 с.; **7.** Вольська О.М. Шляхи забезпечення зростання рівня якості життя населення країни. *Економіка будівництва і міського господарства*. 2011. Т. 7. № 2. С. 73–79; **8.** Грищук О.В. Людська гідність у праві: філософські проблеми. Київ: Атіка, 2007; **9.** Бех І.Д. Почуття гідності у духовному розвитку особистості. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Київ, 2008; **10.** Николаенко И.Н. Социально-правовое государство и право человека на достойное существование: автореф. дисс. канд. юрид. наук. Москва: РГСУ, 2008. 15 с.; **11.** Иваненко В.А. Социальные права человека и социальные права государства: автореф. дисс. канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2002; **12.** Дмитриев Ю.А. Право человека на достойную жизнь как конституционно-правовая категория // Конституционный строй России. Вып. III. 1996; **13.** Папієв М. Соціальна політика та її вплив на доходи і рівень життя населення // Україна: аспекти праці. 2004. № 7; **14.** Конституція України від 28.06.1996. Офіційний вебсайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.